

было ў некаторых рэспубліках і абласцях (1962 год), але не апраўдала сябе — панізілася цікавасць чытача. (На жаль, і цяпер знаходзяцца «рэвалюцыянеры-перабудоўшчыкі» з падобнымі намерамі). Розум і вопыт падказваюць: трэба думаць аб тым, у якім напрамку паяляцца «раёнкі», — з тым, каб яны адпавядалі запатрабаванням «нізоў», а таксама актыўна садзейнічалі якасна новаму ўздыму краіны.

А. І. НАРКЕВІЧ

МОВАЗНАЎЧЫЯ ДЫСЦЫПЛІНЫ НА ФАКУЛЬТЭЦЕ ЖУРНАЛІСТЫКІ: ТЭАРЭТЫЧНАЯ І ПРАКТЫЧНАЯ НАКІРАВАНАСЦЬ, САМАСТОЙНАЯ РАБОТА

Пытанні метадалагічных асноў навучання, адзінства тэарэтычнай і практычнай накіраванасці ў выкладанні вучэбных дысцыплін заўсёды былі і застаюцца надзвычай важнымі і актуальнымі. Гэта датычыць не толькі грамадазнаўчых, спецыяльных журналісцкіх, але і моўных дысцыплін.

На факультэце журналістыкі ў адпаведнасці з вучэбным планам чытаюцца курсы сучаснай рускай і сучаснай беларускай мовы, разлічаныя на першы і другі гады навучання студэнтаў. На трэцім і чацвёртым курсах выкладаецца практычная і функцыянальная стылістыка. Разам з тым праводзяцца планавыя кантрольныя і курсавыя работы па стылістыцы рускай і беларускай моў, некаторыя з якіх перарастаюць у дыпломныя.

На філалагічным факультэце, лінгвістычныя дысцыпліны на якіх (побач з літаратуразнаўчымі) з'яўляюцца прафілюючымі, апрача курсаў сучаснай мовы, чытаецца дадаткова цэлы цыкл вузкаспецыяльных мовазнаўчых дысцыплін, якія пры ўсёй іх адметнасці і спецыфічнасці маюць усё ж непасрэдныя адносіны і да нашых курсаў і непарыўна звязаны з імі. Без лінгвістычных даных гэтых дысцыплін, у прыватнасці «Уводзін у мовазнаўства» і «Агульнага мовазнаўства», не абыйсцёся. Таму ў нашы курсы неабходны як бы «ўкрапванні», «укліньванні» элементаў вучэння гэтых галін лінгвістыкі, у якіх выкладаюцца важнейшыя метадалагічныя палажэнні і ўстаноўкі, пытанні тэорыі і практыкі сучаснай лінгвістычнай навукі.

Гэтак жа неабходныя для нашых курсаў сувязі з гісторыяй мовы, гістарычнай граматыкай і лексікалогіяй, гісторыяй літаратурных моў, дыялекталогіяй, параўнальным мовазнаўствам. А таму існуе патрэба ва ўвядзенні дысцыплін спецыялізацыі, сістэмы спецкурсаў і спецсемінараў, ва ўдасканалванні працэсаў навучання, разнастайванні форм і метадаў заняткаў, разгортванні метадычнай работы.

Прыступаючы да выкладання курса, ужо ў самым пачатку неабходна асвятліць тэарэтычныя праблемы, якія датычаць пытанняў сутнасці мовы як грамадскай з'явы, наколькі ў гісторыі мовазнаўства існавалі розныя погляды на яе прыроду, ролю мовы і прызначэнне. Ды і ў сучаснай зарубежнай лінгвістыцы гэтыя пытанні вырашаюцца неадназначна. Наша ж задача — выпрацаваць у студэнтаў матэрыялістычнае разуменне сутнасці моўных з'яў, іх эвалюцыі і дынамікі развіцця.

Гэтак жа неабходна раскрыць сутнасць марксісцка-ленінскай тэорыі аб паходжанні мовы, ролі працы ў яе ўзнікненні і развіцці. Праца і толькі праца, неабходнасць сказаць, звярнуцца адзін да аднаго, абмяняцца думкамі з'явіліся першаасновай і галоўнай умовай паяўлення мовы. Разам з тым, паказваецца негрунтоўнасць іншых тэорый і вучэнняў аб паходжанні мовы — біялагічнай, згодна з якой мова ў любым месцы і ў любы час развіваецца па законах прыроды падобна іншым жывым арганізмам (жывёлам, раслінам), ідэалістычных па сваёй сутнасці тэорый гукапераймання, сацыяльнага дагавору, працоўных выгукі і інш.

Важнае месца ў курсах сучаснай рускай і беларускай мовы павінны заняць пытанні суадносін паміж такімі катэгорыямі, як мова і мысленне, мова і класавая дыферэнцыяцыя грамадства, мова і індывідум, пытанні класіфікацыі моў, узнікнення пісьма і яго эвалюцыі. Выкладанне мовазнаўчых дысцыплін павінна будавацца такім чынам, каб факты мовы інтэрпрэтаваліся з пазіцый матэрыялістычнай дыялектыкі, як адлюстраванне яе асноўных заканамернасцей.

Неад'емнай умовай марксісцка-ленінскай тэорыі пазнання, яе метадалагічнай асновай з'яўляецца гістарызм у падыходзе да розных з'яў рэчаіснасці, пытанняў мовы. Класікі марксізма-ленінізма вучаць, што да з'яў і паняццяў рэчаіснасці трэба падыходзіць гістарычна, з улікам іх эвалюцыі і ўзаемасувязі. І тут нельга не звярнуцца да вядомага выказвання У. І. Леніна, які, вызначаючы прынцыпы навуковага падыходу да асветлення даследуемых пытанняў, раіў «... не забываць асноўнай гістарычнай сувязі, глядзець на кожнае пытанне з пункту гледжання таго, як пэўная з'ява ў гісторыі ўзнікла, якія галоўныя этапы ў сваім развіцці гэта з'ява пражодзіла, і з пункту гледжання гэтага яе развіцця глядзець, чым даная рэч стала цяпер»¹.

У дастасаванні да мовазнаўчай практыкі мы з поўнай падставай можам сцвярджаць, што без уліку даных гісторыі, г. зн. зыходзячы толькі з сучаснага стану мовы, немагчыма растлумачыць многія тыповыя з'явы моўнага развіцця, як, напрыклад: бегласць галосных (*сон — сну, дзень — дня*), гукавыя чаргаванні заднеязычных са свісцячымі і шыпячымі (*нага — назе, рука — руцэ, магу — можаш*), губных і прыдзясных у спалучэнні з гістарычным *й* (*любіць — люблю, але: улюбёны; касіць — кашу, хадзіць — хаджу*), змены і рэфлексы насаваў галосных (*наняць — наймаць, імя — імені* і г. д.).

Толькі з улікам сінхронна-дыяхранічнага падыходу да вывучэння фактаў мовы можна растлумачыць змены і ў граматычным ладзе нашай мовы, які, як вядома, у параўнанні з фанетыкай і асабліва лексікай, з'яўляецца больш устойлівай сістэмай мовы. Напрыклад, знікненне асобных форм прошлага часу дзеясловаў з паяўленнем і развіццём катэгорыі трывання (віду), страта былога парнага ліку (*дзве руцэ, дзве вядры*) і інш.

Шляхам гістарычных рэканструкцый могуць быць растлумачаны змены ў сінтаксічнай структуры нашай мовы, якія адбыліся на працягу яе шматвяковага развіцця. Законы дыялектыкі, адзінства і процілегласці з'яў, адмірання элементаў старога і нараджэння новага пранізваюць усю сістэму мовы. У. І. Ленін у «Філасофскіх сшытках» адзначае, што «у любым сказе можна (і павінна), як у ячэйцы («клетачцы»), ускрыць зачаткі ўсіх элементаў дыялектыкі, паказаўшы такім чынам, што ўсяму пазнанню чалавека наогул уласціва дыялектыка».

Законам дыялектыкі падпарадкавана гэтак жа і лексічная сістэма мовы. Узнікаюць новыя словы як адлюстраванне новых рэалій грамадскага жыцця, знікаюць старыя, якія перасталі быць неабходнымі ў наш час. Змяняецца семантыка слоў, развіваецца мнагазначнасць (полісемія), лексічная сінаніміка і г. д.

Зварот да жывых фактаў рэчаіснасці, да моватворнай практыкі нашых дзён побач з гістарычным падыходам да моўных з'яў — неад'емная ўмова асэнсавання моўнага факта ў яго непадзельнай цэласнасці і дыялектычным адзінстве. Мова і сучаснасць — так можна вызначыць наступны аспект у вывучэнні матэрыялу. І тут, з пазіцый марксісцка-ленінскай метадалогіі, павінны быць прааналізаваны новыя, яшчэ не адзначаныя з'явы, якія ўзніклі ці ўзнікаюць у паўсядзённым жыцці грамадства, моўнай рэчаіснасці нашых дзён.

Так, на нашых вачах паявілася маса новых слоў (неалагізмаў) і словаспалучальных новаўтварэнняў, якія адлюстроўваюць рэаліі сённяшніх дзён краіны. Узніклі новыя ёмкія словы і словазлучэнні з глыбокім філасофскім зместам міжнароднага значэння. Словы тыпу *пера-*

будова, галоснасць не толькі арганічна ўліліся ў нацыянальныя слоўнікі замежных моў, але набылі новае гучанне і змест.

І з другога боку, як не звярнуць увагі пры разглядзе тэмы, скажам, аб запачэнні (семантыцы) слова на матэрыялы нашай сённяшняй прэсы, у якіх адзначаюцца і процілеглыя з'явы, факты дэвальвацыі (абясцэнвання) сэнсу паасобных слоў у так званыя застоўныя перыяды нашай гісторыі. «...За дзесяткі гадоў прызвычаліся чытаць і чуць вельмі шмат слоў, не забяспечаных ніякай адказнасцю, аніякім запасам чалавечай сумленнасці, шчырасці, праўдзівасці. Мы прызвычаліся да слоў-бурбалак, да слоў-бразготак. І вось цяпер мы вяртаем цану слову. Толькі сёння мы пачынаем вучыцца разуменню таго, што могуць выказвацца розныя думкі і меркаванні і што гэта не дрэнна, а добра; што трэба слухаць і прыслухоўвацца да апанента, паважаць думку іншага; што без гэтай цыркуляцыі меркаванняў, сутыкнення непадобных пунктаў гледжання, без магчымасці альтэрнатыўных рашэнняў не можа быць здаровай грамадскай думкі наогул»².

Адзначаныя факты красамоўна пацвярджаюць, што мова не з'яўляецца чымсьці застылым, раз і назаўсёды даным, што як грамадская з'ява яна бесперапынна змяняецца па законах матэрыялістычнай дыялектыкі, што паступальнаму развіццю ад ніжэйшага да вышэйшага па ўзыходзячай лініі падвяргаюцца ўсе звенні моўнай сістэмы. І гэта трэба давесці да свядомасці студэнтаў.

Важна таксама, каб у студэнтаў склалася выразнае ўяўленне аб наяўнасці цеснай сувязі паміж развіццём мовы і развіццём грамадства, бо без мовы, зразумелай для ўсіх членаў калектыву, немагчымы вытворчая дзейнасць людзей, абмен думкамі, перадача вытворчага вопыту і г. д. Развіццё мовы вызначаецца не толькі яе ўнутранымі законамі, але і такімі экстралінгвістычнымі фактарамі, як паяўленне класаў, узнікненне дзяржавы, развіццё вытворчасці, расшырэнне гандлёвага абмену і г. д.

Вялікую ролю ў вывучэнні моўных фактаў і з'яў адыгрывае метада іх параўнальнага даследавання. Моўныя факты павінны даследавацца ў непарыўнасці сувязей і ўзаемаадносін іх з данымі іншых роднасных ці блізкіх моў. Пры вывучэнні беларускай фанетыкі, арфаэпіі, графікі, арфаграфіі патрэбна параўнанне і супастаўленне іх з рускай фанетыкай, арфаэпіяй і г. д., і асабліва важна гэта ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму.

Тое ж трэба сказаць і адносна вывучэння марфалогіі, слова- і формазмянення, лексікі і сінтаксісу беларускай і рускай моў. Гэта сувязь павінна быць узаемнай, двайной ці, як кажуць, зваротнай. І на лекцыях па рускай мове гэтак жа моўныя з'явы павінны вывучацца ў іх супастаўленні з данымі беларускай мовы.

Асаблівай увагі заслугоўвае пытанне аб узаемасувязях тэарэтычнага і практычнага напрамкаў у выкладанні моўных дысцыплін. Лекцыя як адна з вядучых форм і метадаў навучальнага працэсу павінна адпавядаць раду прынцыповых патрабаванняў. Па-першае, яна павінна быць прысвечана важным праблемным пытанням курса. Па-другое, інтэрпрэтацыя моўных фактаў і з'яў павінна адпавядаць сучаснаму ўзроўню лінгвістычнай навукі. Адсюль вынікае неабходнасць у пастаянным абнаўленні матэрыялаў курса і ўдасканаленні зместу вывучання. І трэцяе, лекцыі павінны быць накіраваны на фарміраванне ў студэнтаў творчага мыслення, на развіццё ўласнай ініцыятывы, уменне самастойна здабываць веды і выкарыстоўваць іх у сваёй практычнай дзейнасці. Прафесійнальная накіраванасць лекцый звязана не толькі са змястоўным аспектам, яна праяўляецца і ў выкарыстанні ілюстрацыйных матэрыялаў.

Тэарэтычныя звесткі, засвоеныя студэнтамі ў працэсе праслухоўвання лекцый і вывучэння рэкамендаванай літаратуры, замацоўваюцца на практычных занятках. На лекцыях і практычных занятках карысна даваць практыкаванні па розных відах трансфармацый, замене адных канструкцый другімі, сінанімічнымі ім, пераўтварэнню адных тыпаў

сказаў у іншыя і г. д. Мэтазгодна гэтак жа праводзіць аналіз мовы газетных матэрыялаў, указваць на прамыя і пераносныя значэнні слоў, ужыванне іх у ролі метафар, метанімічных назваў, амонімаў, сінонімаў, антонімаў.

Засваенню і замацаванню ведаў па курсах сучаснай беларускай і рускай моў у значнай ступені садзейнічае сістэма навучальных і кантрольных пісьмовых прац, да ліку якіх адносяцца дыктанты (папераджальныя, тлумачальныя, выбарачныя, творчыя, па памяці, слоўнікавыя, арфаграфічныя, пунктуацыйныя і інш.), сачыненні і пераклады, заметкі, замалёўкі, водзвыы і рэцэнзіі на кнігі і артыкулы, пісьмовыя творчыя заданні на дом з наступнай іх праверкай і абмеркаваннем.

Гэтыя і многія іншыя віды пісьмовых работ забяспечваюць выпрацоўку ў студэнтаў умення дакладна і паслядоўна, лагічна і бездакорна ў стылістычных адносінах перадаваць свае думкі вусна, у працэсе моўных зносін, і на пісьме.

Прыёмы і метады навучання павінны гэтак жа садзейнічаць актывізацыі самастойнай работы студэнтаў, набыццю навыкаў творчай дзейнасці. Гэтаму пытанню зараз надаецца асабліва важнае значэнне. Самастойная работа можа праводзіцца як па пройдзеных матэрыялах і раздзелах курса з выкананнем у пісьмовай форме пэўных заданняў, распрацаваных выкладчыкам, так і з устаноўкай на распрацоўку паасобных тэм курса, забяспечыўшы папярэдне неабходнымі зыходнымі данымі адносна зместу пытання і з'арыентаваўшы на адпаведную вучэбную і навуковую літаратуру.

Асобнае месца ў сістэме моўнай падрыхтоўкі студэнтаў займаюць так званыя індывідуальныя заданні. У адрозненне ад названай вышэй формы самастойнай работы, якой павінны быць ахоплены ўсе студэнты курса, індывідуальныя заданні строга дыферэнцыраваны і датычаць у першую чаргу студэнтаў, якія адстаюць ад сваіх таварышаў і маюць патрэбу побач з агульнымі прайсці яшчэ дадатковыя формы падрыхтоўкі. Гэтай форме заняткаў павінны папярэднічаць розныя віды апытання, суб'яседаванняў, серыя пісьмовых, кантрольных і творчых прац.

Практыка пацвярджае, што ёсць студэнты, якія «не ў ладах» з правалісам, робяць шмат арфаграфічных памылак, але нядрэнна спраўляюцца з пунктуацыяй, другія — наадварот, пішуць увогуле правільна, але робяць многа пунктуацыйных памылак. Нямала ёсць і такіх, якія валодаюць вельмі малым запасам беларускіх слоў, і таму будзе карысным парэкамендаваць ім пабольш чытаць творы беларускай мастацкай літаратуры.

Калі ж падыходзіць да гэтай формы заняткаў з якіх-небудзь іншых пазіцый і зводзіць іх да звычайнага размеркавання заданняў па тыпу аднаму — пра амонімы, другому — пра паронімы, трэцяму і чацвёртаму — пра сінонімы і антонімы і г. д., то намаганні студэнта могуць быць скіраваны ў іншы бок, без уліку прабелаў у яго моўнай падрыхтоўцы.

Навучанне заўсёды павінна быць мэтанакіраваным, а калі мець на ўвазе профіль нашай студэнцкай аўдыторыі, то і скіраваным да моватворнай практыкі работнікаў друку, радыё і тэлебачання. Сувязь з газетай, перыядычным друкам павінна стаць арганічнай, непарыўнай і абавязковай для кожнага выкладчыка. Вучыць на трапных і павучальных прыкладах з мовы газеты, часопіса, выяўляць агрэхі і моўныя хібы на іх старонках — неабходная ўмова прафесіянальнай падрыхтоўкі будучых журналістаў. Трэба вучыць не мове наогул, а ў той і такой ступені, у якой гэта неабходна для будучага журналіста.

¹ Ленін У. І. Творы. Т. 29. С. 437.

² ЛіМ. 1987. 31 ліпеня.